

БОРИС ДЕНЕВ И НЕГОВАТА „ГРЪЦКА ВРЪЗКА“ В ПЕРИОДА 1934 – 1943 Г.

Антон Стайков

Резюме: Борис Денев е страстен пътешественик, любопитен и отгаден изследовател и на България, и на страните, които посещава за по-дълго (Германия, Гърция) или за по-кратко (Италия, Франция, Турция, днешна Северна Македония). В настоящия текст се проследява отношението му като художник, човек на словото и общественик към историята, природата, културното наследство и хората на южната ни съседка Гърция. За него тя е цивилизация на древни култури, източник на творческо вдъхновение, но и земя на народ, с който България има сложни отношения, започнали да се размразяват през 30-те години на XX в. след дълъг период на враждебност и противостоене, резултат от трагични и за двете страни исторически събития. В текста се проследяват няколко реципрочни посещения на български и гръцки художници и интелектуалци като част от институционалните усилия за изграждане на дружества с културни цели, които в същото време създават лични артистични и човешки приятелства, а Борис Денев е активен герой/участник в тях.

Ключови думи: Борис Денев, Българо-гръцко дружество, Гръцко-българско дружество, Атина, пътепис, пленер, илюстрации за вестник

Темата за българо-гръцките културни отношения в този период е засегната в текстове на изкуствоведи и историци от различни поколения. Между по-важните ще спомена тези на критиците Кирил Кръстев и Стефан Митов – съвременници на разглежданите събития, както и на наши изкуствоведи/изследователи на българското изкуство – Ирина Михалчева, Весела Христова-Радоева, Татяна Димитрова, Ирина Генова, Пламен В. Петров и др., историците Димитър Сирков, Бисер Петров, Стоян Райчевски, Спиридон Плумидис, Александър Якимов, архивистите Иванка Гезенко и Цочо Билярски. За първи път се публикуват и поставят аналитично в контекст редица документи, съхранявани от ДА „Архиви“, както и в архива на фондация „Поддържане на изкуството в България“ и СБХ.

Атина: творческо пътуване, 1934 г.

През есента на 1934 г. Борис Денев заминава с група български художници за Гърция в рамките на културния обмен и оживлението в междудържавните отношения, което се наблюдава през тези години. Политическата ситуация не е изяснена докрай, но обстановката около подписването на Балканския пакт през 1934 г. дава предпоставки не само за общи решения от членовете на пакта, но и за двустранни диалози между отделните страни и България¹. Както става традиция за Денев по-късно, той ознаменува това пътуване с дълъг пътепис² в пет последователни броя на вестник „Зора“, в който намираме ценна информация за творческия обмен в тези години. С присъщия си хумор Денев описва и перипетиите си: лошите пътища, климата, светоусещането, дори приликите и разликите в хранителните навици на двата съседни народа. Отбелязва и насадените клишета, формирани от многовековни противоречия, църковни разделения и войни. Гърция за Денев е „далечна, непозната и чужда“, въпреки радостта от посещението на Елада, която нарича „огнище на античната култура, блян за всеки образован човек“³. И когато пише, Денев е сякаш повторно художник – всичко, до което се докосва, описва с цветове, линии, дълбочини, планове, пропорции и т.н. – понятия, използвани в рисуването. „Меки багри на угари“, „красиви перести облаци с обазрени в розово краища“, „есенни багри“, „беловаросани къщи“, „Парнас, грамаден, сив, въздушен“, „млечнобелите облаци, между които тук-там пламти сребристо слънце“, „фантастични хълмове, като начупен гръбнак на нагърчено огромно чудовище“, „бели мраморни колони и червено боядисани коридори“, „парк с палми, пинии, кактуси столетници“, „облени от слънце и свеж, приятен въздух“ и т.н.

Петте части на пътеписа са илюстрирани с рисунки, които Денев прави в автобуса, влака, хотела или на място, пред археологически и исторически забележителности. Във фотография, публикувана на първа страница във вестник „Зора“, той е уловен по време на рисуване от натура в Маратон – около него са се струпали участници от групата и домакини от Гърция.

¹ Якимов, А. *Балканската политика на Гърция между двете световни войни*. С.: Симелпрес, 2012, с. 127-139. [Yakimov, A. *Balkanskata politika na Gartsia mezhdu dvete svetovni voyni*. Sofia: Simelpres, 2012, p. 127-139].

² Денев, Б. *Екскурзия до Атина. Зора, 1934. бр. 4626-4630*. [Denev, B. *Ekskurzia do Atina. Zora, 1934. no. 4626-4630*].

³ Денев, Б. *Екскурзия...*, бр. 4626, с. 8. [Denev, B. *Ekskurzia...*, no. 4626, p. 8].

Борис Денев рисува пленер в Маратон, 1934.⁴

Борис Денев има дълъг опит от практиката си като военен художник, когато е трябвало бързо и точно да регистрира придвижването на българските войски. Оттогава може би у него остава и рефлексът на документалиста да рисува при всеки удобен случай както скици, които може да използва за бъдещи картини, така и тушови рисунки, често с техника, станала негов патент – своеобразна „суха четка“. Откриваме тези рисунки като самостоятелни творби в изложби или репродуцирани във вестници и списания. Очевидно е, че той, без съмнение, познава спецификата на жанра „илюстрация за пресата“ – сюжетите му са винаги ясни и разпознаваеми, и даже когато процесите по време на репродуциране влошават качеството на рисунките му, те остават достатъчно четливи и върху вестникарската хартия.

В Атина Денев е настанен в една стая със Сирак Скитник, в съседната е Дечко Узунов, в групата са и Бенчо Обрешков⁵ и Кирил Цонев. Българските художници са впечатлени от този огромен град с бели къщи с равни покриви – тераси.⁶

⁴ Денев, Б. Екскурзия... , бр. 4628. [Denev, B. Ekskurzia... , no. 4628].

⁵ За изложбата му през 1935 г. със сюжети от Гърция Кирил Кръстев пише: „Майсторски е уловена гръцката природа с голите скалисту планини...“ Вж. Кръстев, К. Бенчо Обрешков. С.: Български художник. 1982, с. 67. [Krastev, K. Vencho Obreshkov. Sofia: Balgarski hudozhnik. 1982, p. 67].

⁶ Денев, Б. Екскурзия..., бр. 4629. [Denev, B. Ekskurzia ..., no. 4629].

Денев и колегите му рисуват вдъхновено – обхванала ги е „художническата треска“, те са като „пчели на цвят“. Денев шеговито отбелязва рисуваческите опити на тримата на място: „Бързаме, грацим – о, мъка!“⁷.

Борис Денев. Атина. Гледка от Аеропага.⁸

Срещите на групата са не само с природата, а и с музеите на Атина – те излизат от тях „омаломощени и замаяни“. И има защо – в никой български музей не могат да видят картини от Ел Греко, Рембранд, Веласкес, Караваджо. Посещават ателиета на гръцки художници, Академията, ходят пеша до изнемога по улиците на града и на излети в Дафни, Коринт, Елевсина, Маратон. Споделят радостта си в разговори и на маса, правят скици пред вдъхновяващата натура, които ще станат реперни в техни бъдещи изложби. И в известната изложба на Сирак Скитник „Скици и впечатления от Гърция“ през 1935 г.⁹, и в отделни картини на Дечко Узунов, и в рисунките и маслените картини на Борис Денев виждаме тези „каменисти, голи ридове, изразяващи вечността и които така хармонират със старините (...), кактуси, столетници пинии и кипариси...“.

⁷ Денев, Б. Екскурзия... , бр. 4628. [Denev, B. Ekskurzia... , no. 4628.].

⁸ Денев, Борис. Екскурзия до Атина. Зора, 1934. бр. 4629, с. 1 [Denev, B. Ekskurzia do Atina. Zora, 1934. br. 4626, s. 1]

⁹ Петров, П. Животът – цинично шествие на мъртъвци. В: Илиев, К. и Петров, П. (състав.) 130 години от рождението на Сирак Скитник. С.: СГХГ, 2013. с. 92. [Petrov, P. Life – Sycical procession of Corpses. In: Iliev, K. i Petrov, P. (eds.) 130th Anniversary of Sirak Skitnik. Sofia: SGHG, 2013. p. 92.].

Сирак Скитник. Акрополът, 1934-35. М. б., хартия, 44 x 61 см.¹⁰
ХГ „Димитър Добрович“ – Сливен

Денев успява да нарисува в последния ден и „благородния великан“ Акропола, който, макар „глозган и оръфан“, стои величествен пред него – художникът го „издебва“ рано сутринта, облян от слънце. Отново описва с цвят впечатленията си: белите мраморни колони са противопоставени на „дълбокото синьо небе“.¹¹

На връщане към България той преживява отново, като на движеща се през прозорците на влака кинолента, събитията от бойните полета и местата от походите, които е документирал като военен художник десетилетия по-рано: Кукуш, езерото Дойран, Кожух планина, село Конско, планината Беласица, село Порой, Демир Хисар. С тях свършва и неговият пътепис от Гърция¹².

Борис Денев и Българо-гръцкото гружество

Борис Денев е един от подписалите учредителния протокол на Българо-гръцкото гружество през 1935 г. Заедно с него в списъка намираме имена на художници и писатели, между които и Александър Балабанов, Иван Лазаров,

¹⁰ Илиев, К., Петров, П. (състав.) *130 години от рождението на Сирак Скитник*. [P\$_____епродукция]. С.: СГХГ, 2013, с. 256. [Iliev, K., Petrov, P. (eds.) *130th Anniversary of Sirak Skitnik*. [Reproduction]. S.: SGHG, 2013. p. 256.]

¹¹ Денев, Б. *Екскурзия ... бр. 4630* [Denev, B. *Ekskurzia ... , no. 4630*]

¹² Пак там. [Ibid.]

Елин Пелин, Сирак Скитник, Бенчо Обрешков, Дечко Узунов. Тях виждаме и на фотографите от пътуванията на Денев в Гърция, откриваме ги в мемоари и лични свидетелства, посветени на тези събития. Дружеството развива интензивна дейност в периода 1935 – 1938 г., до началото на Втората световна война. Прави впечатление, че в състава на Българо-гръцкото дружество има много интелектуалци и сравнително малко индустриалци, може би и защото България е предимно аграрна страна.¹³

Инициативите на Гръцко-българското дружество¹⁴ и Българо-гръцкото дружество следват една след друга в годините след основаването им. На 17 май 1936 г. в салона „Преслав“, София, е открита изложба „Съвременно гръцко изкуство от група гръцки художници“ под покровителството на министъра на народната просвета и пълномощния министър на Гърция в София. Поканата за изложбата, както и повечето документи на дружествата, е двуетична – френският език е медиатор между двете съседни държави в дипломатическите отношения, но и в голяма част от личната кореспонденция, както се убеждаваме от архивите на дружеството и архива на Борис Денев.

Покана за гръцка изложба в София.¹⁵

Изложбата се открива официално с оптимистични думи за „взаимно зачитане“ между двата народа чрез „културно обединение“. Речта е в духа

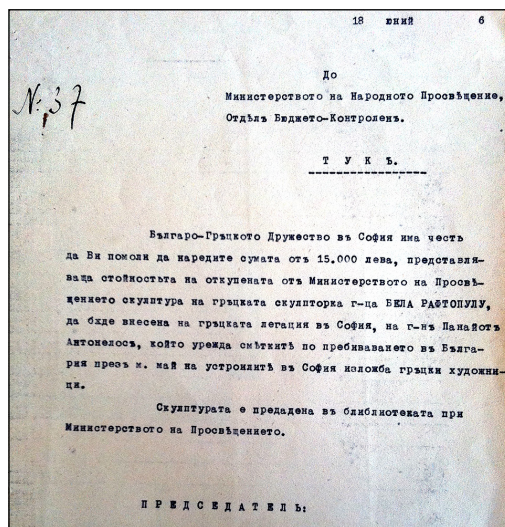
¹³ За по-пълнен преглед на историята на Гръцко-българското дружество в Атина, неговия клон в Солун и различните Българо-гръцки дружества след 1935 година вж. Πλουμίδης, Σ. Ο Σύνδεσμος Ελληνοβουλγαρικής Φιλίας (1935 – 1941), *Τα Ιστορικά*, 2001, τόμος 18ος, τεύχος 35. [Plumidis, S. Дружеството за гръцко-българска дружба (1935 – 1941). *Историка*, 2001, т. 18, бр. 35.] [Plumidis, S. Druzhestvoto za gratsko-balgarska druzhba (1935 – 1941). *Istorika*, 2001, vol. 18, no. 35.].

¹⁴ На френски дружеството се нарича Ligue d'amitié Greco-Bulgare, а оригиналното му име на гръцки е Ο Σύνδεσμος ελληνοβουλγαρικής φιλίας.

¹⁵ Покана за изложба на „Съвременно гръцко изкуство“ в галерия Преслав. 17.05.1936. ЦДА, ф. 413К, оп. 1, а. е. 4, л. 4-5. [Покана за izlozhba na "Savremenno gratsko izkustvo. Central State Archives – Sofia, f. 413K, op. 1, a. e. 4, l. 4-5.].

на дипломатическото общо говорене („великите майстори на изкуствата в Древна Гърция“) и клишираните метафори („нека цветовете на изложените произведения осветлят миналото и нека те озарят и очертаят перспективи за едно по-светло бъдеще“). Откриващият предпочита други да се изказват за изкуството и заявява, че оставя това на „хора, по-компетентни от мен“¹⁶.

По време на приема в двореца в чест на гръцката делегация е ангажиран екип от 14 официални лица от Двореца¹⁷, като наред с генерал-адютанта на цар Борис III Стефан Цанев и началника на канцеларията на царя Константин Панов в екипа са г-р Иван Буреш, директор на научните институти, придворни дами и аташирани лица, отговарящи за различни аспекти от протокола. Гръцките художници (в списъка с разходите се упоменава за 20 гости) са посрещнати гостоприемно, нощуват 7 ноци в хотел „Славянска беседа“, имат официален обяд с 20 български колеги в „Юнион Палас“¹⁸, присъстват на голям прием за 200 души в ресторант „България“, сближават се с домакините на „интимна българска вечеря“ и „неофициален обяд“ на 24 май, като общо предвидените разходи за престоя им са 50 000 лева¹⁹. В друг документ виждаме, че разходите са нараснали до 80 000 лева²⁰. А и се откупува една творба от изложбата за библиотеката при Министерството на просвещението, което е прецедент в такъв тип изложба²¹.

Молба за превод на пари за покупка на скулптура от Бела Рафтопулу.²²

¹⁶ ЦДА, ф. 413К, оп. 1, а. е. 4, л. 30. [Central State Archives – Sofia, f. 413K, op. 1, a. e. 4, l. 30].

¹⁷ ЦДА, ф. 413К, оп. 1, а. е. 4, л. 6. [Central State Archives – Sofia, f. 413K, op. 1, a. e. 4, l. 6].

¹⁸ ЦДА, ф. 413К, оп. 1, а. е. 4, л. 32. [Central State Archives – Sofia, f. 413K, op. 1, a. e. 4, l. 32].

¹⁹ ЦДА, ф. 413К, оп. 1, а. е. 4, л. 7. [Central State Archives – Sofia, f. 413K, op. 1, a. e. 4, l. 7].

²⁰ ЦДА, ф. 413К, оп. 1, а. е. 4, л. 8. [Central State Archives – Sofia, f. 413K, op. 1, a. e. 4, l. 8].

²¹ ЦДА, ф. 413К, оп. 1, а. е. 4, л. 3. [Central State Archives – Sofia, f. 413K, op. 1, a. e. 4, l. 3].

²² Молба за превод на пари за покупка на скулптура от Бела Рафтопулу. 18.06.1936. ЦДА, ф. 413К, оп. 1, а. е. 4, л. 3. [Molba za prevod na pari za pokupka na skulptura ot Bela Raftopulu.

През 1936 г. година Денев получава колективно писмо²³ от трима гръцки колеги, адресирано до него и „нашия приятел“ Бенчо Обрешков. Явно връзката им е била близка и топла – писмото, написано на френски, започва с българското закачливо обръщение „бре“, (Chèr Borisse bre!). В това кратко, но наситено с имена и информация за други събития писмо научаваме още детайли по темата: гръцката група е доволна от пътуването в България и изпраща благодарности за „превъзходния прием и симпатия“, които са получили; групата очаква Денев и Обрешков „през есента за малък тур из островите“. Кореспондентите от двете страни се възхищават на предимствата на „другия“, Денев и Обрешков – на красотите на Гърция и вкусната храна, а те пък от своя страна – на „хубавия климат на София“, сравнен с „непоносимата жега в Атина“.

Бенчо Обрешков. Пейзаж от Гърция – беритба на маслини, 1938. М. б., платно, 63 x 72 см.²⁴
ХГ „Станка Димитрова“ – Кърджали

18.06.1936. Central State Archives – Sofia, f. 413K, op. 1, a. e. 4, l. 3.].

²³ Писмо от 26.06.1936. Фондация „Подгържане на изкуството в България“. [Pismo ot 26.06.1936. Support for the Art in Bulgaria Foundation.].

²⁴ Рангелова, Б. и Иванова, С. Бенчо Обрешков (1899 – 1970). [Репродукция]. С.: НХА, 2009. с. 43. [Rangelova, B. u Ivanova, S. Bencho Obreshkov (1899 – 1970). [Reproduction]. S.: National Art Gallery, 2009, p. 43.].

В писмо от Антониос Сохос²⁵, скулптор, професор в гръцкия институт „Политехника“²⁶, от 5 октомври 1936 г. научаваме, че Денев е получил „най-накрая наградата“, която според изпращача е съвсем заслужена и за която той го „поздравява от все сърце“²⁷. Денев се интересува от политическото развитие в Гърция²⁸ и получава окуражителен отговор: „Политическите събития са по-добре, трябваше да вървим така отдавна, но има поговорка, която казва „по-добре късно, отколкото никога“. В писмото се отправя покана към Борис Денев и госпожа Денева да присъстват на тържествен чай прием на 11 октомври, организиран в чест на министър Шишманов. Навярно поканата е само куртоазна, защото Денев в това време е в България и няма как да присъства на прием в Атина.

Представители на Гръцко-българското дружество пристигат в София на официално посещение в периода 28 май – 4 юни 1937 г. В архивите се пазят както предварителните програми на български и френски²⁹, така и списъците на членовете на организационния комитет, програмите на официалните приеми, поканите за вечери и изложби и т.н., които дават представа за културната програма, отношенията между политически, стопански и културни дейци, създаването на културни и икономически контакти. Веднага след завръщането на гръцката делегация Богдан Филов получава писмо³⁰ от председателя на Гръцко-българското дружество, в което се изразява дълбока благодарност за приема, спомагащ за сближаването на двата народа, нещо, което е залегнало и в целите на двете организации.³¹ В писмото се съдържа и покана за реципрочно посещение.

²⁵ Писмо от 5.10.1936. Фондация „Поддържане на изкуството в България“. [Pismo от 5.10.1936. Support for the Art in Bulgaria Foundation.]

²⁶ Плумидис, С. Дружеството за гръцко-българска дружба (1935 – 1941). *Историка*, т. 18, бр. 35, 12.2001 [Plumidis, S. Druzhestvoto za gratsko-balgarska druzhba (1935 – 1941). *Istorika*, t. 18, br. 35, 12.2001.]

²⁷ „Георгиос Втори, Крал на гръците / Присъждаме на г-н Борис Денев Командирския кръст на нашия Орден на Феникса и в уверение даваме настоящата диплома, лично подписана от Нас и нашия министър на външните работи. / Атина, 28 юли 1936 г.“ (превод от гръцки Върбан Тодоров).

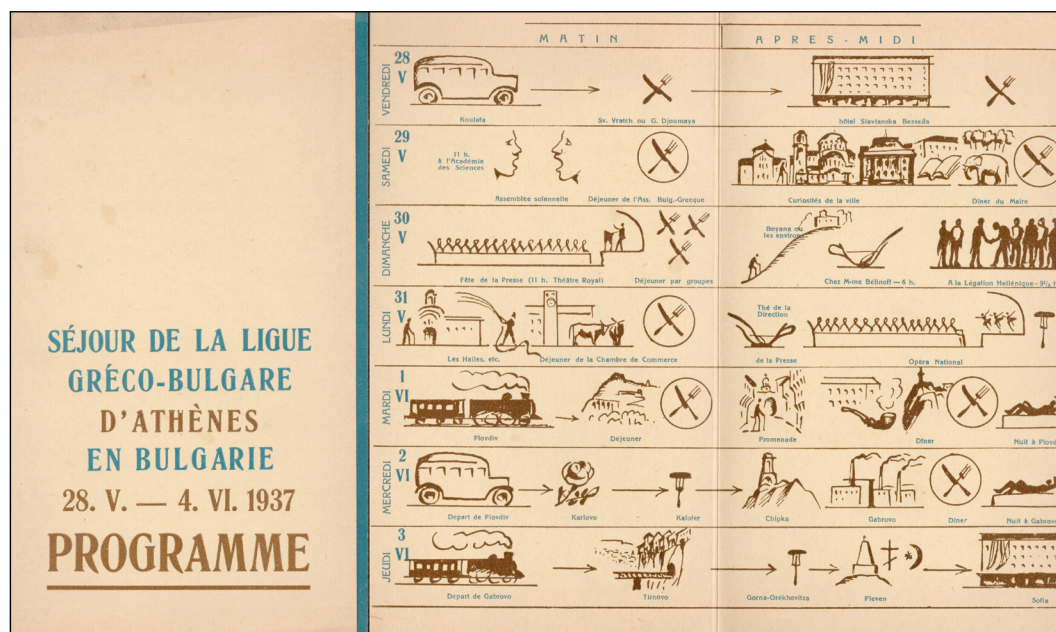
²⁸ Петров, Б. Българо-гръцките отношения в навечерието на Втората световна война и завземането на Беломорието. *Военно-исторически сборник*, 2006, с. 49–54. [Petrov, B. Balgaro-gratskite otnoshenia v navecherieto na Vtoratas vetovna vojna i zavzemaneto na Belomoriето. *Voенно-istoricheski sbornik*, 2006, no.4, p. 49–54.]

²⁹ Programme. ЦДА, ф. 413К, он. 1, а. е. 4, л. 70–71. [Programme. Central State Archives– Sofia, f. 413K, op. 1, a.e. 4, l. 70–71.]

³⁰ Писмо. ЦДА, ф. 413К, он. 1, а. е. 4, л. 11. [Pismo. Central State Archives – Sofia, f. 413K, op. 1, a.e. 4, l. 11.]

³¹ Петров, Б. Цит.съч., с. 51. [Petrov, B. Op.cit. p. 51.]

Един от най-интересните артефакти от това посещение е програмата на пътуването. Наред с написаната ръкописно и после напечатана машинописно програма, която се съхранява в архива на Българо-гръцкото дружество³², е запазена подготвителна рисунка³³ и отпечатана на висок печат тиражирана програма във формата на визуален дневник, подобен на разказ в картинки, в който пътуванията, посещенията на забележителности, храненето, спането, посещенията на концерти и чаени приеми са изобразени лаконично, находчиво и ясно, с чувство за хумор.

Програма на срещите на Гръцко-българското дружество в София. 28.V. – 4.VI.1937.³⁴

Програмата е на френски език, а Борис Денев с този визуален комиксов подход постига две цели: 1) сближава делегациите посредством знаковия език на пиктограмата (мези около 50 участници в събитието от двете страни нямат общ език, защото българите не говорят гръцки, а гърците – български, а за всички френският език е по-скоро официално неутрален и в някаква степен затрудняващ отношенията)

³² Програма. ЦДА, ф. 413К, оп. 1, а.е. 4, л. 70-71. [Programa. Central State Archives – Sofia, f. 413K, op. 1, а.е. 4, л. 70-71].

³³ Денев, Б. Рисунка-проект за програма. ЦДА, ф. 413К, оп. 1, а. е. 4, л. 74. [Denev, B. Risunka-proekt za programata. Central State Archives – Sofia, f. 413K, op. 1, а.е. 4, л. 74].

³⁴ Programme. Séjour de la ligue Gréco-Bulgare d'Athènes en Bulgarie. 28.V. – 4.VI.1937. Фондация „Поддържане на изкуството в България“. [Programme. Séjour de la ligue Gréco-Bulgare d'Athènes en Bulgarie. 28.V.– 4.VI.1937. Support for the Art in Bulgaria Foundation.].

и 2) внася хумористична нотка в разчитането на тази уж официална програма, а официално-сериозният тон е заместен с другарска и неформална комуникация, която ще се пренесе след това и в частната кореспонденция.

Веднага след изпращането на гръцката делегация Александър Божинов рисува шарж на Денев с надслов „Нашият художник Борис Денев, който придружаваше гръцките гости в обиколката им из България, след като ги изпрати, напълно огъркофилен, се завръща в София“. Шаржът е публикуван във високо тиражния вестник „Зора“. Божинов е издължил още повече фигурата на Денев, която и така стърчи на всички групови фотографии с почти глава отгоре.

Александър Божинов. Шарж на Борис Денев.³⁵

³⁵ Божинов, А. Шарж на Борис Денев. Зора, 6.06.1937. [Bozhinov, A. Sharzh na Boris Denev. Zora, 6.06.1937].

В началото на 1939 г. се води кореспонденция³⁶ между Борис Денев и г-н Пангалос за организиране на българска изложба в Атина. Денев информира партньора си, че не е възможно изложбата да бъде организирана в уговорения срок (20.02. – 5.03) „въпреки най-голямото желание на българските художници“ и трябва да бъде отложена за януари следващата година. Причината са гостуването на немската изложба „Труд и радост“ и една друга изложба – на българските занаяти³⁷. В края на краищата изложбата се състои през юни 1940 г., в нея Борис Денев участва с три пейзажа, но не присъства лично³⁸. Но през месец юни изпраща до Кулата гости от Гърция, с които го свързва вече искрено и сърдечно приятелство. Част от гостите са „тежки стопански дейци“³⁹. Събитията се случват преди началото на войната, в която България и Гърция, принудени от обстоятелствата, трябва да изберат страна.⁴⁰ България, въпреки виражите и опитите за отлагане, на 1 март 1941 г. влиза в Тристранния пакт, като с това прекъсване на неутралитета променя живота на българите в политическата, военна, икономическа и културна област.⁴¹ Това рефлектира и върху връзките между българските и гръцките художници и организирани изложби придобиват друг характер, подчинен на мисленето в рамките на националната държава, фолклора, бита, историята. Но за практиката като пейзажист на Борис Денев това не повлиява решително.

³⁶ Писмо от 13.01.1939. Фондация „Подгържане на изкуството в България“. [Pismo ot 13.01.1939. Support for the Art in Bulgaria Foundation.].

³⁷ За Художествено-занаятчийската изложба (1938) вж. Георгиева, М. *Наздраве, Маестро! Бохемските часове на Иван Пенков*. С., ИИИЗк, 2013, с. 17, 84. [Georgieva, M. *Nazdrave, Maestro! Bohemskite tchasove na Ivan Penkov*. Sofia: Institute of Art Studi, 2013, p. 17, 84.].

³⁸ Борис Денев излага пейзажи от Пловдив, Асеновград и Лакатник. За откриването в Атина заминават художниците Иван Лазаров, Васил Захариев и Дечко Узунов от Художествената академия и Сирак Скитник и Бенчо Обрешков от Българо-гръцкото дружество. По-подробно за изложбата, списъка с участници и творби вж.: Генова И. *Изкуството в България и на Балканите през първата половина на XX век – модернизация и модернизми*. София и Атина: Две разменени изложби. *Проблеми на изкуството*. 2000, № 1, с. 40-54. [Genova, I. *Izkustvoto v Balgaria i na Balkanite prez parvata polovina na XX vek – modernizatsia i modernizmi*. Sofia I Atina: Dve razmeneni izlozhbi. *Problemi na izkustvoto*. 2000, no. 1, p. 40-54.].

³⁹ Денев, Б. *Approchement et prospérité*. Слово, 1940, бр. 5376. [Denev, B. *Approchement et prospérité*. *Slovo*, 1940, no. 5376.].

⁴⁰ За военните аспекти на ситуацията на Балканите вж. Петров, Б. *Българо-гръцките отношения в навечерието на Втората световна война и завземането на Беломорието*. *Военно-исторически сборник*, 2006, № 4, с. 51. [Petrov, B. *Balgarno-gratskite otnoshenia v navecherieto na Vtorata svetovna voyna i zavzemaneto na Belomoriето*. *Voенно-istoricheski sbornik*, 2006, no. 4 p. 51.].

⁴¹ Сирков, Д. *Външната политика на България (1938 – 1941)*. С.: Наука и изкуство, 1979, с. 242. [Sirkov, D. *Vanshnata politika na Balgaria (1938 – 1941)*. Nauka i izkystvo, 1979, p. 242.].

Граг Кавала в 25-та изложба на Борис Денев в София

От 28 февруари до 18 март 1943 г. в софийската галерия „Аксаков“⁴² е представена пред публика поредната 25-та изложба на Борис Денев, в която основният акцент са картините от Гърция. Денев е вече на 60 години, има опит и знае как да планира една изложба, посветена на непознато място, посетено, преживяно и разучено от него не като турист, а като художник. Емануил Пондимитров в статия за изложбата⁴³ с богат есеистичен език не пести похвалите си за Борис Денев, спечелил си име на художник, приет с „всеобщо и пълно с ентузиазъм признание“. Според автора мястото на художника е между „заявяващия импресионизъм до зараждащия се експресионизъм“. Това доста свободно твърдение може да предизвика усмивка сега, защото са минали няколко десетилетия, в които изкуството на Европа се е развило много напред след тези революционни стилове. И други автори наблягат на онова, което го различава от другите художници в България – Денев „умее да примири обобщения пейзаж с подробностите на човешката драма, да свърже човека с пейзажа, така че първия да не губи своята същност“, авторът носи „нещо свое, Деневско.“⁴⁴

Романтикът реалист

Пресата отразява много подробно тази негова изложба: „Вестник на жената“, „La parole bulgare“, „Зора“, „Мир“, „Днес“, „Слово“, „Литературен глас“, „Сигнал“ и т.н. публикуват статии и репродуцират богато с картини най-вече от Кавала. От интервюто на Методий Н. Маринов⁴⁵ научаваме за тематичния обхват на изложбата – пейзажи от Търново, Самоков и Кавала (всичко около петдесет платна). Интересна е мотивацията на художника да твори в Кавала – „за да задоволя любопитството на нашите зрители от топлия юг и да изпълня един национален дълг като художник“⁴⁶.

⁴² Това е Постоянната художествена галерия на Тръпко Василев. Вж. Михалчева, И. Борис Денев. С.: Български художник. 1964, с. 50. [Mihalcheva, I. Boris Denev. Sofia: Balgarski hudozhnik. 1964, p. 50].

⁴³ Пондимитров, Е. Нашата... [Неидентифицирано печатно издание], с. 12. Фондация „Поддържане на изкуството в България“. [Popdimitrov, E. Nashata... , [Neidentificirano pechatno izdanie] p. 12. Support for the Art in Bulgaria Foundation.]. „Нашата...“ е само част от заглавието, а датата „1943 г.“ е написана с молив.

⁴⁴ Кирил Кръстев пише в „Слово“: „Денев е между ония щастливи художници, които се радват еднакво на одобрението на всички зрители и ценители на живописата, без това да поставя изкуството му под някакво съмнение.“ Вж. Кръстев, К. Изложбата на Борис Денев. Слово. 6.03.1943. [Krastev, K. Izlozhbata na Boris Denev. Slovo. 6.03.1943.].

⁴⁵ Маринов, М. Разговор с Борис Денев. [Неизвестен вестник], 20.02.1943. [Marinov, M. Razgovor s Boris Denev. [Neizvesten vestnik], 20.02.1943.].

⁴⁶ La parole bulgare (б.а.). 6.03.1943. Фондация „Поддържане на изкуството в България“. [La parole bulgare (n.a.). 6.03.1943. Support for the Art in Bulgaria Foundation.].

Допълнителен шрих в това интервю е и един съзнателен показан жест. Пред очите на журналиста художникът подписва няколко картини на български, възмутен от колегите си, които се подписват с „френски букви“, защото искат да кажат, че са световноизвестни художници. Денев разсъждава върху големите и малки формати на картините (за лирически / епически творби), за това как би определил школата, към която принадлежи (натуралист, импресионист, експресионист ли?) и се самоопределя като „романтик реалист“. Най-репродуцираните в пресата картини от тази изложба са „Кавала“, „Корабостроителницата“, „Венециански акведукт в Кавала“.

В „Синтезът на два художествени мирозгледа“ Т. Силяновска Димитрова⁴⁷ откроява дуализма на Денев, който умее да използва знанията си, без да бъде сух в живописата: „една раздвоеност на съзерцателна и съзнателна индивидуалност“⁴⁸. Тя дава и някои данни за сюжетите – „настръхналите изголистни гървета на Ридо, опасали като венец града, покривите в най-богати нюанси на топли червени и виолетови тонове“, „вълната, блъсната и разпиляна върху близките канари в големия № 38 и малкия № 13“.

В статията на Ср. Чителов „Видението на Кавала“⁴⁹ авторът разглежда Денев като художника, който „създаде Търново в нашето художество“. На това е посветена по-голямата част от текста му. Чителов се опитва да свърже България в духа на пропагандата през тези години с Кавала, „онази корава земя“: красотата ѝ е свързана със земята, над която от далечните висини винаги е господствал символът на Търново като верен страж“. Подписаният с инициали И.П. пък говори в „Днес“⁵⁰ за „най-работоспособния и най-производителен български пейзажист“, който в Кавала е намерил ново вдъхновение и „невиждана сила на въздушните тонове“. В статията разбираме още и за сюжетите от града: крепостта, древния акведукт, пристанището, гледани от различни гледни точки.

⁴⁷ Статията е изпълнена с клишета и домакински разсъждения за изкуството. В архива на Фондация „Подгържане на изкуството в България“ се съхранява и писмо на авторката до Денев по повод публикацията.

⁴⁸ Димитрова, Т. Силяновска. Синтезът на два художествени мирозгледа. [Неизвестен вестник], 16.03.1943. Фондация „Подгържане на изкуството в България“. [Dimitrova, T. Silianovska. Sintezat na dva hudizhestveni mirogleda. [Neizvesten vestnik], 16.03.1943. Support for the Art in Bulgaria Foundation.].

⁴⁹ Чителов, Ср. Видението на Кавала. [Неидентифицирано печатно издание]. 1943, Н Фондация „Подгържане на изкуството в България“, с. 3. [Chitelov, S. Videnieto na Kavala. [Neidentificirano pechatno izdanie], 1943. Support for the Art in Bulgaria Foundation, p. 3.].

⁵⁰ И. П. Един вдъхновен майстор на българския пейзаж. Днес. 5.03.1943. с. 4. [I. P. Edin vdahnoven maustor na balgarskia peyzazh. Dnes. 5.03.1943. p. 4.].

Най-обширната статия за тази последна изложба на Денев е на Стефан Митов⁵¹. В нея, наред с представянето на художника и есеиста, той анализира качеството му да преодолее сюжета и да достигне „овладяване на природата като едно абсолютно монолитно единство [...] с магистралната и колоритна спойка при максимална интензивност на най-силните и наситени багри“. Митов познава добре принципите на живописца и анализът му е конкретен в това поле: „...Денев постига в тази хладна избистреност на виолетово-синкавата, наситена със зелено веронезе тоналност и в майсторската лекота, в която се е движила четката в непринудената и проста ловкост при маркирането на плоскостите.“ Митов отделя специално внимание на явно новия подход в морските пейзажи от Кавала. Той говори за „нов блясък“, „кондензирана сила“, „поразяваща лекота при третиране на въздуха и светлината“, „изключителна хубост на колоритното аранжиране... от бялото до розовото, сивото и охрата, в една идеална градация на общата тоналност“.

Борис Денев. Кавала, пристанището. 1942. М. б., платно, 95 x 126 см.⁵²

Колекция на Българска народна банка

⁵¹ Митов, С. В огъня на творчеството. *Литературен глас*. 10.03.1943, с. 3. [Mitov, S. V. Oganya na tvorchestvoto. *Literaturen glas*. 10.03.1943, p. 3.]

⁵² Христова-Радоева. В. Борис Денев (1883 – 1969). [Репродукция]. С.: Фондация „Поддържане на изкуството в България“, 2013, с.124. [Christova-Radoeva. V. Boris Denev (1883 – 1969). [Reproduction]. Sofia: Support for the Art in Bulgaria Foundation, 2013, p. 124.]

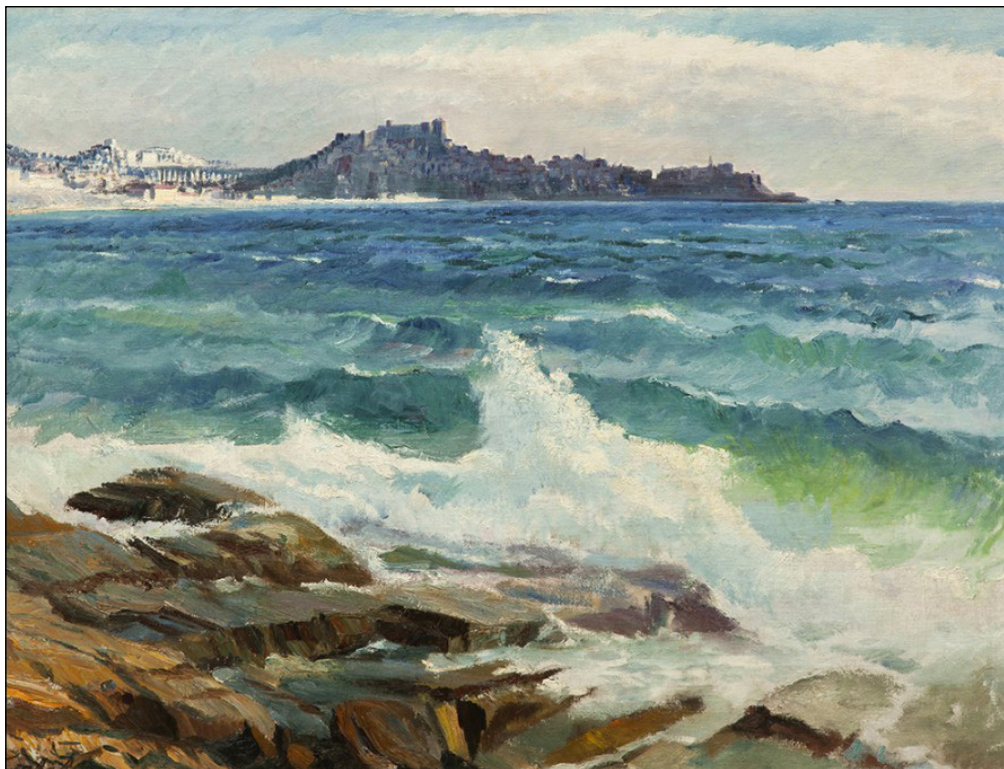
Кирил Кръстев отразява най-проникновено изложбата. Той правилно отбелязва, че за да разберем натюрела на Денев, трябва „да почнем от сюжетите на неговите видения“, които са винаги от романтични места, които естествено „пренасят очите в един друг свят“. От Гърция Денев черпи пищност и екзотика, непознати терени, различна флора, земна структура, класическа и съвременна архитектура, различна (и повече) светлина. Палитрата му, в трудната игра на топло и студено, се стреми да стигне до контраста между „реално и нереално“.

Кръстев въвежда едно необичайно определение за пейзажите на Денев от Кавала – „след живописно дадения, но реалистичен преден план с ярки жълти и червени цветове, който почти стереометрично се отделя от картината...“. Това стереометрично триизмерно отделяне на предния план говори за вникването на критика в уменията, опита и теоретичните знания на Денев за перспективата във всичките ѝ разновидности и практическа употреба – линеарна, въздушна, понякога сферична за предните планове, и говори за една рядко срещана в тези години адекватност на критическия поглед спрямо намеренията на художника.

Кирил Кръстев много вярно напипва силните черти на автора, който владее майсторски въздушната перспектива, работи а ла прима, която е „наведнъж бърза, ескизна – една техника на живописване, която търси да закрепим по най-бърз и виртуозен начин видението“. Но и сега, когато наблюдаваме отблизо творбите на Денев от този период, не можем да не признаем, че в същото време работите му не остават ескизни, което е художествената и технологична опасност от този маниер на работа, а неговата четка, да се върнем към думите на Кръстев, „обединява, опростява и извежда образите до монументалност“.

Картините на Борис Денев от тази серия са нежни, съзерцателно верни, с концентриран романтичен усет. В тях техниката е малко по-друга – бравурността и едрите мазки по формата се сменят с техника на внимателен реалист, който иска да се доближи до сюжета, като смири пастозните ефекти и текстури и потуши палитрата за сметка на по-овладени хармонии от земни гами.

Борис Денев. Кавала, видяна от морето. 1942. М. б., платно, 95 x 126 см.
Фондация „Поддържане на изкуството в България“

Емануил Пондимитров отбелязва, че гръцкият цикъл на Борис Денев съвпада с момента, в който „художникът е в разцвета на своето творчество“⁵³. Скоро ще дойде края на войната, а с нея – началото на последния – трагичен – период в живота на този голям български художник и хуманист. Вместо да отиде на село, както мечтае, сред идиличната природа, за „да гребете от народния бит“, той е принуден да остане в големия град, където условията са го „сграбчили“ като изгнаник с утехата, че „скоро пак с палитра в ръка и раница на гръб“ ще отиде да рисува в полето, в планината, на морето⁵⁴.

След 1944 г. не само вкарват Борис Денев за десет месеца в затвор и лагер, но и му забраняват да рисува на открито – което за него се превръща във втори затвор. В единствената стая, която е оставена за семейството в собствения им дом, той започва да пише книгите си по перспектива, като пленерните спомени от страните, които е посетил, ще се стилизират в чертежи, изчисления, математически формули и умозрителни рисунки с химически молив.

⁵³ Пондимитров, Е. Нашата... , с. 12. Фондация „Поддържане на изкуството в България“. [Popdimitrov, E. *Nashata...* , s. 12. Support for the Art in Bulgaria Foundation.].

⁵⁴ Маринов, М. Разговор с Борис Денев. [Неизвестен вестник], 20.02.1943. [Marinov, M. *Razgovor s Boris Denev*. [Neizvesten vestnik], 20.02.1943.].3]

БИБЛИОГРАФИЯ

Печатни издания (монографии, публикации в сборници и научни списания):

Генова И. Изкуството в България и на Балканите през първата половина на XX век – модернизация и модернизми. София и Атина: Две разменени изложби. *Проблеми на изкуството*, 2000, № 1, с. 40-54. [Genova, I. Izkustvoto v Balgaria i na Balkanite prez parvata polovina na XX vek – modernizatsia i modernizmi. Sofia I Atina: Dve razmeneni izlozhbi. *Problemi na izkustvoto*, 2000, no. 1, p. 40-54.].

Георгиева, М. *Наздраве, Маестро! Бохемските часове на Иван Пенков*. С.: ИИИЗк, 2013, с. 17, 84. [Georgieva, M. *Nazdrave, Maestro! Bohemskite tchasove na Ivan Penkov*. Sofia: Institute of Art Studies – BAS, 2013, p. 17, 84.].

Денев, Б. Впечатления и разсъждения от обиколката с гръцките гости. *Слово*, 1937, бр. 4479. [Denev, B. Vпечатlenia i razsazhdenia ot obikolkata s gratskite gosti. *Slovo*, 1937, no. 4479.].

Денев, Борис. Екскурзия до Атина. *Зора*, 1934, №. 4626-4630. [Denev, B. Ekskurzia do Atina. *Zora*, 1934, no. 4626-4630.].

Денев, Б. *Approchement et prospérité*. *Слово*, 1940, бр. 5376, 5378. [Denev, B. *Approchement et prospérité*. *Slovo*, 1940, no. 5376, 5378.].

Димитрова, Т. Между модернизма и тоталитаризма: Проектиите на гържавната културна политика върху българския художествен живот през 30-те – началото на 40-те години. *Проблеми на изкуството*, 1996, кн. 1, с. 3-13. [Dimitrova, T. Mezhdou modernizma u totalitarizma: Proektsiite na darzhavnata kulturna politika varhu balgarskia hudozhestven zhivot prez 30-te – nachaloto na 40-te godini. *Problemi na izkustvoto*, 1996, no. 1, p. 3-13.].

И.П. Един вдъхновен майстор на българския пейзаж. *Днес*, 5.03.1943, с. 4. [I.P. Edin vdahnoven maustor na balgarskia peyzazh. *Dnes*, 5.03.1943, p. 4.].

Кавала – гледана с очите на художника. *Сигнал*, 1943, № 4, с. 28. [Kavala – gledana s ochite na hudozhnika. *Signal*, 1943, no. 4, p. 28.].

Кръстев, К. Бенчо Обрешков. С.: Български художник, 1982. [Krastev, K. *Bencho Obreshkov*. Sofia: Balgarski hudozhnik, 1982.].

Кръстев, К. Изложбата на Борис Денев. *Слово*, 6.03.1943. [Krastev, K. Izlozhbata na Boris Denev. *Slovo*, 6.03.1943.].

Маринов, М. Разговор с Борис Денев [Неизвестен вестник], 20.02.1943. Фондация „Поддържане на изкуството в България“. [Marinov, M. Razgovor s Boris Denev. [Neizvesten vestnik], 20.02.1943. Support for the Art in Bulgaria Foundation.].

Митов, С. В огъня на творчеството. *Литературен глас*, 10.03.1943, с. 3. [Mitov, S. V oiania na tvorchestvoto. *Literaturen glas*, 10.03.1943, p. 3.].

Михалчева, И. Борис Денев. С.: Български художник. 1964, с. 50. [Mihalcheva, I. *Boris Denev*. Sofia: Balgarski hudozhnik. 1964, p. 50.].

Митов, С. В огъня на творчеството. *Литературен глас*. 10.03.1943, с. 3. [Mitov, S. V oghania na tvorchestvoto. *Literaturen glas*. 10.03.1943, p. 3.].

Петров, Б. Българо-гръцките отношения в навечерието на Втората световна война и завземането на Беломорието. *Военно-исторически сборник*, 2006, с. 49-54. [Petrov, B. Balgaro-gratskite otnoshenia v navecherieto na Vtoratas vetovna voyna i zavzemaneto na Belomoriето. *Военно-istoricheski sbornik*, 2006, no.4 , p. 49-54.].

Петров, П. Животът – цинично шествие на мъртвѣци. В: Илиев, К., Петров, П. (състав.) *130 години от рождението на Сирак Скитник*. С.: СГХГ, 2013. [Petrov, P. Life – Cynical Procession of Corpses. In: Iliev, K., Petrov, P. (eds.) *130th Anniversary of Sirak Skitnik*: SGHG, 2013.].

Пондимитров, Е. Нашата... [Неидентифицирано печатно издание], с. 12.. Фондация „Подгържане на изкуството в България“. [Popdimitrov, E. Nashata... , [Neidentificirano pechatno izdanie] p. 12. Support for the Art in Bulgaria Foundation.].

Раичевски, С. *Беломорска България (1941 – 1944)*. С.: Български бестселър, 2010. [Raychevski, S. *Belomorska Balgaria (1941 – 1944)*. Balgarski bestselar, 2010.].

Сирков, Д. *Външната политика на България (1938 – 1941)*. С.: Наука и изкуство, 1979. [Sirkov, D. *Vanshnata politika na Balgaria (1938 – 1941)*. Sofia: Nauka i izkystvo, 1979.].

Христова-Радоева. В. *Борис Денев (1883 – 1969)*. С.: Фондация „Подгържане на изкуството в България“, 2013. [Christova-Radoeva. V. *Boris Denev (1883 – 1969)*. Sofia: Support for the Art in Bulgaria Foundation.].

Чителов, С. Видението на Кавала. [Неидентифицирано печатно издание]. 1943, с. 3. Фондация „Подгържане на изкуството в България“. [Chitelov, S. Videnieto na Kavala. [Neidentificirano pechatno izdanie]. 1943, p. 3. Support for the Art in Bulgaria Foundation.].

Якимов, А. *Балканската политика на Гърция между двете световни войни*. С.: Симелпрес, 2012. [Yakimov, A. *Balkanskata politika na Gartsia mezhdu dvete svetovni voyni*. Sofia: Simelpres, 2012.].

Πλουμίδης, Σ. Ο Σύνδεσμος Ελληνοβουλγαρικής Φιλίας (1935 – 1941). Τα Ιστορικά, τόμος 18ος, τεύχος 35, Δεκέμβριος 2001. [Plumidus, C. Дружеството за гръцко-българска дружба (1935 – 1941). *Историка*, т. 18, бр. 35, 12.2001; Plumidis, S. Druzhestvoto za gratsko-balgarska druzhba (1935 – 1941). *Istorika*, Vol. 18, no. 35, 12.2001.].

Архивни документи и други извори:

Божинов, А. Шарж на Борис Денев. *Зора*, 6.06.1937 [Bozhinov, A. Cartoon portrait of Boris Denev. *Zora*, 6.06.1937]

Денев, Б. Рисушка-проект за програма. ЦДА, ф. 413К, оп. 1, а. е. 4, л. 74. [Denev, B. Risunka-proekt za programa. Central State Archives – Sofia, f. 413K, op. 1, a.e. 4, l. 74.].

Молба за превод на пари за покупка на скулптура от Бела Рафтопулу. 18.06.1936. ЦДА, ф. 413К, оп. 1, а. е. 4, л. 3. [Molba za prevod na pari za pokupka na skulptura ot Bela Raftopulu. 18.06.1936. Central State Archives– Sofia, f. 413K, op. 1, a. e. 4, l. 3.].

Писмо от А. Сохос до Борис Денев. 5.10.1936. Фондация „Поддържане на изкуството в България“ [Pismo ot A. Sohos do Boris Denev. 5.10.1936. Support for the Art in Bulgaria Foundation.].

Писмо от Борис Денев до Пангалос. 13.01.1939. Фондация „Поддържане на изкуството в България“ [Pismo ot Boris Denev do Pangalos. 13.01.1939. Support for the Art in Bulgaria Foundation.].

Писмо от трима гърци до Борис Денев. 26.06.1936. Фондация „Поддържане на изкуството в България“ [Pismo ot trima gartsi do Boris Denev. 26.06.1936 Support for the Art in Bulgaria Foundation.].

Покана за изложба на „Съвременно гръцко изкуство“ в галерия Преслав. 17.05.1936. ЦДА, ф. 413К, оп. 1, а. е. 4, л. 4-5. [Pokana za izlozhba na "Savremenno gratsko izkustvo". Central State Archives – Sofia, f. 413K, op. 1, a. e. 4, l. 4-5.].

Силяновска Димитрова, Т. Синтеза на два художествени мирозгледа. [Неидентифицирано печатно издание]. 16.03.1943. Фондация „Поддържане на изкуството в България“ [Silianovska Dimitrova, T. Sinteza na dva hudozhestveni mirogleda. [Neidentifitsirano pecantno izdanie.] 16.03.1943. Support for the Art in Bulgaria Foundation.].

Текст за откриване на изложба. ЦДА, ф. 413К, оп. 1, а. е. 4, л. 30 [Tekst za otkrivane na izlozhba. Central State Archives – Sofia, f. 413K, op. 1, a. e. 4, l. 30]

La parole bulgare (б.а.). 6.03.1943. Фондация „Поддържане на изкуството в България“ [La parole bulgare (n.a.). 6.03.1943. Support for the Art in Bulgaria Foundation.].

Programme. ЦДА, ф. 413К, оп. 1, а. е. 4, л. 70-71. [Programme. Central State Archives – Sofia, f. 413K, op. 1, a.e. 4, l. 70-71.].

Programme. Séjour de la ligue Gréco-Bulgare d'Athènes en Bulgarie. 28.V. – 4.VI.1937. Фондация „Поддържане на изкуството в България“ [Programme. Séjour de la ligue Gréco-Bulgare d'Athènes en Bulgarie. 28.V. – 4.VI.1937. Support for the Art in Bulgaria Foundation.].

BORIS DENEV AND HIS “GREEK CONNECTION” DURING THE PERIOD FROM 1934 TO 1943

Anton Staykov

Abstract: Boris Denev was a passionate traveler, a curious and committed explorer of Bulgaria and the countries where he stayed for longer (Germany, Greece) or shorter periods of time (Italy, France, Turkey, today's North Macedonia). This text will trace his attitude as an artist, a man of letters, and a public figure to the history, nature, cultural heritage and the people of Bulgaria's southern neighbor, Greece. To him, this was a civilization that embraced ancient cultures and a source of artistic inspiration, yet it also was the land of a people with whom Bulgaria had complicated relations that were finally beginning to warm up in the 1930's, after a prolonged period of animosity and hostility, caused by historical events which had been tragic for both countries. Here I will discuss several reciprocal visits by Greek and Bulgarian artists and intellectuals as a part of the institutional efforts to establish artistic societies, engaged in cultural activities, which also resulted in some personal friendships, both artistic and purely human, where Boris Denev was an active participant/protagonist.

Keywords: Boris Denev, Bulgarian-Greek Society, Greek-Bulgarian Society, Athens, travel notes, plain-air, newspaper illustrations